

Woorden wisselen

Voor Ariane van Santen

bij haar afscheid van de Leidse universiteit

Redactie

Ronny Boogaart

Josien Lalleman

Marijke Mooijaart

Marijke van der Wal

SNL-reeks nr. 20

De reeks van de Stichting Neerlandistiek te Leiden is een serie publicaties op het terrein van de Nederlandse taal- en letterkunde, onder redactie van B.P.M. Dongelmans en K.J.J. Korevaart.

Alle correspondentie betreffende de SNL-reeks, inclusief bestellingen en abonnementen, is te richten aan: B.P.M. Dongelmans, Opleiding Nederlandse taal en cultuur, Universiteit Leiden, Postbus 9515, 2300 RA Leiden.

Titelgegevens

Ronny Boogaart, Josien Lalleman, Marijke Mooijaart & Marijke van der Wal (red.). *Woorden wisselen. Voor Ariane van Santen bij haar afscheid van de Leidse universiteit*. Leiden: Stichting Neerlandistiek Leiden, 2009. (SNL-reeks 20.) Met ill. en lit. opg.

ISBN 978-90-78531-09-8

NUR 616; 624

Trefwoorden

morfologie; lexicologie; semantiek; taalnormen

© 2009 Stichting Neerlandistiek Leiden / de auteurs

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opname of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b van de Auteurswet 1912, j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 van de Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Zo te zien gaat Ariane met pensioen

Enkele observaties inzake evidentiële constructies

Arie Verhagen

Summary

This paper discusses some aspects of the form and meaning of the Dutch expression zo te zien (lit. 'thus to see') and a number of related expressions. While dictionaries do not mention it separately as an idiomatic expression, its use in paraphrases and translations demonstrates that lexicographers implicitly recognize it as such, and that they tend to regard it as a kind of modal expression. This paper argues that it is actually better viewed as a marker of evidentiality, marking the presence, in the common ground of the communication participants (hence as an intersubjective expression), of some perceivable source of evidence for what is being communicated, thus supporting the speaker's speech act. The expression zo te zien turns out to be the prototype of a small family of expressions that is characterized by the template zo te X, with X a verb of perception (besides zien also horen 'hear', voelen 'feel', ruiken 'smell, scent', merken 'notice'), or of inferencing (oordelen 'judge'): Dutch has an evidential constructional idiom. One expression type that seems to conform to the template nevertheless does not instantiate it: (om) zo te zeggen (lit. '(for) thus to say') is also an intersubjective expression, but not an evidential one; rather, it provides a metalinguistic commentary; a formal characteristic corresponding to this semantic difference is the fact that in actual usage, om is virtually always absent in the evidential expressions, and highly frequent in the metalinguistic case (despite dictionaries sometimes suggesting optionality in both cases).

1. Inleiding

Vanaf het moment dat Van Dale beschikbaar kwam op cd-rom, had Ariane van Santen in de gaten welke nieuwe mogelijkheden voor lexicaal onderzoek hiermee geopend werden, doordat het nu ineens mogelijk werd onder andere de betekenisomschrijvingen systematisch te doorzoeken en daarmee niet eerder geziene verbanden aan het licht te brengen. Zij heeft dit inzicht enthousiast met collega's gedeeld, en dit stukje is daar dan ook door geïnspireerd.

Waar ik het over wil hebben, zijn uitdrukkingen van het type *zo te zien* zoals in de volgende voorbeelden (van het internet):

- (1) Zo te zien hadden jullie het erg naar je zin! [Commentaar bij een vakantiefoto.]
- (2) Zo te zien zou ik eerder slagen voor een inburgeringstest in de VS dan in Nederland (83% versus een 4.4). [Commentaar op behaalde score in een quiz over de VS.]
- (3) Zo te zien wordt die oude egyptische zonnegod weer mode. [Commentaar op een discussie over alternatieve energiebronnen.]
- (4) Ik heb al 6 jaar hbo ict papieren op zak. En zo te zien ben jij amper verder dan de kleuterschool gekomen. [Reactie op een eerdere bijdrage aan een discussieforum.]

In reacties op een foto zoals (1) (die, zo te zien, vrij veel voorkomen op het internet) is duidelijk een visuele waarneming aan de orde, dus een kernbetekenis van *zien*. Maar in de andere drie is dat bepaald minder duidelijk het geval. Verder zien we in geen van de gevallen een lijdend voorwerp bij het werkwoord staan, en zouden we ons dus af kunnen vragen of we hier met een transitief of intransitief (gebruikt) werkwoord vandoen hebben. *Zo te zien* roept dus vragen op over betekenis en woordsoort-status. In zo'n geval grijp je naar het woordenboek als eerste hulpmiddel, maar Van Dale (2005) bespreekt de uitdrukking niet. Bij 'zoeken binnen artikelen' blijkt dat de uitdrukking één keer voorkomt (en eigenlijk zelfs alleen een variant ervan, namelijk *om zo te zien* – ik kom hier nog op terug), namelijk als de betekenisomschrijving van het als bijwoord van modaliteit aangeduide *ogenschijnlijk*.¹ Is (*om zo te zien*) dus wellicht op te vatten als een modaal bijwoord (in de vorm van een uitdrukking)?

Aan de kant van de grammatica lijken de gegeven voorbeelden nog extra interessant als gevallen van een soort absolute infinitiefconstructies: ze zijn geen complement of bepaling bij een ander element van de zin, zoals de infinitieven in (5) en (6):

- (5) Ik ben nu eenmaal gewend zo te werken.
- (6) Het is niet de bedoeling zo te lanterfant.

Gezien dit aparte syntactische karakter zouden we misschien de ANS (Haeseryn e.a. 1997) willen raadplegen om meer te weten te komen over eventuele bijzonderheden van de gevallen in (1) tot en met (4), maar ook dan vinden we in feite niets.² De observaties die ik in dit stukje over *zo te zien* en enkele verwante uitdrukkingen presenteer, zijn dan ook te zien als een eerste aanzet tot een nadere beschrijving. De aandacht gaat daarbij – het is tenslotte voor Ariane – primair uit naar het lexicaal-semantische aspect.

2. Woordenboeken, modaliteit, evidentialiteit

Zoals gezegd suggereren de schaarse opmerkingen in de grote Van Dale dat *zo te zien* een soort modale bepaling is. Meer aanwijzingen in die richting zijn te ontleen aan andere producten van Van Dale, namelijk de vertaalwoordenboeken.³ In N-E komt *zo te zien* niet voor, maar in E-N vinden we het drie keer in een vertaling, wat reeds duidelijk suggereert dat het in ieder geval voor het taalgevoel van de woordenboekmakers tot de vaste uitdrukkingen van het Nederlands behoort: twee keer als vertaling van het modale hulpwerkwoord

1 Ook de synoniemenfunctie van Word geeft *zo te zien* als een van de synoniemen voor *ogenschijnlijk*.
2 Er komt slechts één voorbeeld van dit type gevallen voor in de ANS, en niet in een paragraaf over infinitieven of beknopte constructies, maar in die over focuspartikels (Haeseryn e.a. 1997: 21.4.9.4.1): *Zo te ruiken had het meisje pas een glas cognac gedronken*.
3 Ik hanteer hier de gebruikelijke afkortingen: E-N voor Engels-Nederlands, N-E voor Nederlands-Engels; D voor Duits, F voor Frans, S voor Spaans.

seem in een voorbeeld (zoals *He doesn't seem to care very much*, 'Zo te zien kan het hem weinig schelen'), één keer als vertaling van de Engelse uitdrukking *by the look of it/things*.

Zowel in N-D als in D-N is de uitdrukking telkens één keer te vinden. In N-D staat *so te zien* als speciaal geval onder het trefwoord *te*, met als vertaling 'anscheinend'. In D-N staat onder *Anschein* de uitdrukking *allein/dem Anschein nach*, met 'zo te zien' als vertaling; daarnaast worden 'naar alle schijn' en 'waarschijnlijk' gegeven, een modale uitdrukking en een modaal bijwoord, dus.

In N-F is *so te zien* twee keer opgenomen. De eerste keer eveneens onder *te*, waar het vertaald wordt met 'à première vue' (volgens F-N: 'op het eerste gezicht'). Daarnaast is het ook opgenomen onder *zien*, nu met de vertaling 'sauf erreur' (volgens F-N: 'vergissing voorbehouden' of 'als ik het wel heb'). De redacteuren voor het vertaalwoordenboek Frans kiezen dus een ietwat andere insteek dan die voor de vertaalwoordenboeken Engels en Duits. Ook deze vertalingen hebben wel een bepaalde modale lading doordat ze het ontbreken van maximale zekerheid aanduiden, maar ze doen dat veel sterker: zowel *op het eerste gezicht* als, bijvoorbeeld, *waarschijnlijk* of het Engelse *seem* hebben een positieve argumentatieve richting (in de technische zin van: parallel aan die van een affirmatieve zin; zie Verhagen 2002 en 2005), maar *op het eerste gezicht* en *als ik het wel heb* zijn duidelijk zwakker dan *waarschijnlijk* en *naar alle schijn*, zoals te zien is aan het ietwat vreemde van (7)' (het origineel in (7) heeft *Op het eerste gezicht*):

- (7) Op het eerste gezicht was Sanne een heel normaal meisje. Maar al gauw merkte je dat ze anders was.
- (7)' Naar alle schijn was Sanne een heel normaal meisje. Maar al gauw merkte je dat ze anders was.

Het vreemde zit 'm in de tegenspraak tussen de tamelijk grote kracht van de aanwijzing in de eerste zin ('naar alle schijn'), en het feit dat *al gauw* in de tweede zin aangeeft dat de omkering van de argumentatieve richting nogal makkelijk is. Dit roept de vraag op: wat is de retorische kracht van *so te zien*? Meer in de richting van *waarschijnlijk* (tamelijk sterk), of meer in die van *op het eerste gezicht* (tamelijk zwak)? Hoewel niet uitgesloten, lijkt (7)'' mij dezelfde vreemdheid te bezitten als (7)' – het is in ieder geval minder consistent dan (7):

- (7)'' Zo te zien was Sanne een heel normaal meisje. Maar al gauw merkte je dat ze anders was.

Kijkend naar de voorbeelden (1) tot en met (4) lijkt eveneens duidelijk dat de uitdrukking *so te zien* vooral ingezet wordt om een bewering waar de spreker geen volstrekte zekerheid over kan hebben (zonder concrete kennis kan de schrijver van (4) niet met zekerheid beweren wat het opleidingsniveau van de geadresseerde is, bijvoorbeeld) maximaal te ondersteu-

nen: alle beschikbare informatie wijst in de richting van wat er beweerd wordt – dat is wat *zo te zien* te kennen geeft, als het ware.

Dat kan te maken hebben met een ander aspect van de betekenis van *zo te zien*, waar de redacteurs van F-N met hun parafrase meer gelijk in lijken te hebben. Wat *zo te zien* en *op het eerste gezicht* natuurlijk met elkaar gemeen hebben, is dat ze een beeld van (visuele) waarneming oproepen dat als basis voor de gedane bewering dient (vergelijk ook het gebruik ervan als vertaling van *by the look of it* in E-N). Anders gezegd: *zo te zien* lijkt, evenals *op het eerste gezicht*, beter te karakteriseren te zijn als een *evidentiële* uitdrukking: met het gebruik van *zo te zien* geeft de spreker/schrijver te kennen dat hij zijn bewering baseert op goede (visuele) evidentie en nodigt hij de hoorder/lezer uit de strekking van de bewering gegeven de kracht van die evidentie in overweging te nemen.⁴

Van Dale's Spaanse vertaalwoordenboeken bevatten zowel modale als evidentiële betekenissen voor *zo te zien*. In N-S komt het net als in N-F twee keer voor, nu onder *zien* en *zo* (vertalingen in beide gevallen: 'por lo que se ve', 'según parece'). In S-N komt de uitdrukking maar liefst zeven keer voor, het meest van alle woordenboeken, met synoniemen die in de richting van modaliteit wijzen (*naar het schijnt, schijnbaar, blijkbaar*), maar die toch nog meer in de richting van evidentialiteit gaan (*naar het zich laat aanzien, naar het uiterlijk te oordelen, duidelijk, zichtbaar*); ook de Spaanse uitdrukkingen waarbij *zo te zien* als mogelijke vertaling vermeld wordt, wijzen meestal specifiek op evidentialiteit (*a juzgar por las aperiencias, a lo que parece, por la pinta, por/según las trazas, a la vista, por lo visto*). Terugkijkend op de eerder als modaliteit aangeduide synoniemen en vertalingen in de andere woordenboeken, kunnen we ook vaststellen dat die vaak een ietwat evidentiële kleur hebben, waar vaak de term 'schijnen' in een parafrase of synoniem optreedt (en dan vooral in *ogenschijnlijk*).⁵

3. Evidentialiteit, intersubjectiviteit

De gedachte dat *zo te zien* een markeerder van evidentialiteit is, wordt versterkt door de observatie dat de betrokken evidentie in het standaardgeval in de onmiddellijke context van de communicatiesituatie aanwezig is. Zin (1), bijvoorbeeld, is niet goed te gebruiken om vandaag commentaar te geven op een diavoorstelling van vakantiefoto's die gisteren plaatsvond, en zin (8) kan niet betekenen dat de spreker vorige week uit eigen waarneming heeft vastgesteld dat Jasper naar de kapper was geweest.

(8) Jasper is zo te zien vorige week naar de kapper geweest.

4 Het gaat hier om wat Cornillie (2009:49-50) 'inferential evidentiality' noemt, meer specifiek: van het type dat gebaseerd is op 'circumstantial inferences'.

5 Nuyts (2001) beschouwt deze uitdrukkingen ook al als evidentieel, inclusief de bovengenoemde *naar het schijnt, schijnbaar, blijkbaar* en evenals het Engelse hulpwerkwoord *seem*.

Hierin verschilt *zo te zien* van bijwoordelijk gebruikt *zichtbaar* (in S-N vermeld als een van de synoniemen van *zo te zien*):

- (9) Ze hadden zo te zien veel plezier.
- (10) Ze hadden zichtbaar veel plezier.

Terwijl (9), zoals eerder gezegd, juist heel goed kan slaan op een situatie waarbij de evidentie in kwestie in de communicatiesituatie aanwezig is (het voor spreker/schrijver en hoorder/lezer gezamenlijk waarneembare vakantiekiekje), kan (10) slechts betrekking hebben op een waarneming ten tijde van de beschreven situatie zelf. Met andere woorden: *zichtbaar* (in bijwoordelijk gebruik) duidt een kenmerk aan van de beschreven situatie (het ‘object van conceptualisering’ in een taaluiting), maar *zo te zien* opereert veeleer in wat Clark (1996) de ‘Common Ground’ noemt, het geheel van wederzijds gedeelde kennis van sprekers en hoorders (wat Langacker de ‘Ground’ noemt), dus de (inter)subjectieve dimensie van taalgebruik eerder dan de objectieve (vergelijk Verhagen 2005: hoofdstuk 1). Zin (10) kan geparafraseerd worden als: ‘Ze hadden veel plezier en dat was in die situatie (voor iedereen die daar was) te zien’; zin (9) daarentegen als: ‘Voor jou en mij is nu te zien dat ze veel plezier hadden.’

In feite expliciteert dit precies een aspect van wat met ‘evidentialiteit’ bedoeld wordt. We noemen niet elke vermelding van evidentie een markeerder van evidentialiteit; een mededeling als *Er waren aanwijzingen voor zijn onschuld* ‘gaat over’ onschuld én over evidentie daarvoor; de evidentie is niet een intrinsiek aspect van de manier waarop de spreker/schrijver de situatie voor de hoorder/lezer *construeert*, zoals in *Zo te zien was hij onschuldig*: dat ‘gaat over’ onschuld, waarbij de mededeling wordt geconstrueerd als iets dat gebaseerd is op evidentie die toegankelijk is voor spreker/schrijver en hoorder/lezer – het aanwijzende deiktische element *zo* benadrukt precies die toegankelijkheid.

Een ander kenmerk van de interpretatie van *zo te zien* dat eveneens het intersubjectieve karakter van de uitdrukking illustreert, is het feit dat het, zoals de woordenboeken ook laten zien, eigenlijk altijd een modale kleur heeft.⁶ Terwijl een spreker met (10) geen enkele twijfel uitdrukt over de inschatting van de situatie, is de zekerheid van (9) lager, en dat is vanuit het idee van evidentialiteit-als-intersubjectiviteit goed te begrijpen. Wie als spreker te kennen geeft dat er evidentie is voor een bewering, geeft daarmee tegelijk te kennen dat de bewering ondersteuning nodig heeft (Grice’s maxime van kwantiteit), wat de implicatuur oproept dat er geen volledige zekerheid is. Met andere woorden: in de intersubjectieve dimensie gaat evidentialiteit altijd gepaard met een kenmerk van modaliteit: een presentatie als

6 In de literatuur is wel de gedachte te vinden dat evidentialiteit en modaliteit *intrinsiek* nauw verwante, of zelfs samenvallende noties zijn (zie Cornillie 2009 voor een overzicht), maar ik volg Cornillie (2009) in zijn conclusie dat ze onderscheiden moeten worden, en dat modale interpretaties op basis van de betekenis van evidentieële uitdrukkingen af te leiden zijn.

mogelijkheid, zonder claim op zekerheid – wat het begrijpelijk maakt dat woordenboekmakers naar modale uitdrukkingen grijpen om de betekenis van *zo te zien* te omschrijven, al is dat strikt genomen niet de optimale keuze (vergelijk Cornillie 2009).

In een narratieve tekst kan het gezichtspunt van de rapporterende waarnemer verschuiven, en, net als bij modale bepalingen, kan dan ook de bron van het oordeel *zo te zien* meerverschuiven naar een tijdstip in het verleden ten opzichte van het verhaal-heden:

- (11) Jan keek verbaasd op: Jasper zag er vreemd uit – waarschijnlijk/zo te zien was hij naar de kapper geweest.

Maar als er aan zo'n geval een verleden-tijdsbepaling zoals *vroegere week* wordt toegevoegd (*waarschijnlijk/zo te zien was hij vorige week naar de kapper geweest*), dan slaat die op een tijdstip voorafgaand aan dat van de waarneming. Ook hierin wijkt *zo te zien* niet af van modale bepalingen; het gemeenschappelijke punt is dus dat deze uitdrukkingen een beoordelend perspectief oproepen van waaruit de hoorder/lezer de mededeling moet construeren.

4. Een evidentie constructie

Tot nu toe hebben we alleen naar de lexicale uitdrukking *zo te zien* gekeken. Maar in hetzelfde patroon komen ook andere werkwoorden voor, met een evident vergelijkbare functie. Allereerst, en na *zien* het meest frequent, *horen* (in *de Volkskrant* van 1995 bijvoorbeeld in de verhouding 65:26 – hetgeen overigens direct zou kunnen samenhangen met de hogere frequentie van *zien* in het algemeen):

- (12) De muzikanten hadden zo te horen alle plezier van de wereld.
(13) Hij is 43 en zo te horen van de generatie Nieuw-Flinkse bestuurders die zich niet door de vox populi van de wijs laten brengen. Voor Rosmalen heeft hij geen goed woord over.

Ook andere waarnemingswerkwoorden zijn in dit patroon te vinden (zij het minder frequent), getuige de voorbeelden met *zo te voelen* in (14) en (15), *zo te proeven* in (16) en (17), en *zo te ruiken* in (18) en (19):

- (14) De dierenarts voelt ook wat in haar buik. Ze is dus drachtig en zo te voelen aan de grootte is het bijna zo ver.
(15) De Servische hemel is bewolkt. Zo te voelen gaat straks het zonnetje toch schijnen. Wedden dat het een graad of 20 wordt vandaag? En dat voelt meestal als 25 graden.
(16) Slechts weinigen zullen bij het drinken van een kop koffie denken: 'Hm, lekker, zo te proeven veel arabica?'

- (17) Zijn veel te dure ganzenlevergerecht (met asperges) maakt hij zo te proeven nog steeds niet zelf.
- (18) Even verder ligt een brug en zo te ruiken stroomt daar beneden de Cooum in de zee. De hemelse zoetheid van jasmijn, de rioolstank van de Cooum, het kleurgevoel en de grauwheid van de sloppen.
- (19) ... de eetzaal waar zo te ruiken vis is gegeten.

Voor al deze andere gevallen dan *zien* geldt echter wel dat het heel duidelijk telkens gaat om het door het werkwoord aangeduide *specifieke* type zintuiglijke waarneming, zoals de voorbeelden (inclusief context) duidelijk maken. Van de 26 gevallen van *zo te horen* in de *Volkskrant* van 1995 gaat het 20 keer om een bespreking van muziek, 5 keer over taalgebruik, en 1 keer over het volume van een conversatie. Van *zo te zien* zijn er echter gemakkelijk gevallen te vinden waarin het helemaal niet specifiek over visuele waarneming gaat; de voorbeelden (2) en (4) lieten dat al zien, en enkele andere gevallen zijn (20) tot en met (22):⁷

- (20) De consument wil nog niet erg aan de interactieve cd. Zo te zien zal de politiek er nooit aan willen.
- (21) Politiek talent heeft, evenals voetbaltalent, een kleine top en is dus schaars. Zo te zien is het aantal politiek getalenteerden in de aanwezige landelijke, provinciale en gemeentelijke organen opgebruikt. De nog aanvaardbare politici-dichtheid is in Nederland wel bereikt.
- (22) Een conclusie ontbreekt; Krol is ergens begonnen en houdt ook weer ergens op, zo te zien volstrekt willekeurig. Het geldt, zij 't niet steeds in even sterke mate, voor meer essays in de bundel.

In deze voorbeelden gaat het er niet om dat er concreet iets gezien is, maar meer algemeen dat er in de directe context waarin de mededeling gedaan wordt, evidentie voor die mededeling voorhanden is. Bij (20) is dat de daarvoor beschreven neiging van landelijke politici om zich naar voren te dringen bij provinciale verkiezingen, bij (21) de vaststelling dat het er in deelgemeenteraden nogal amateuristisch aan toe gaat, en in (22) de daarin zelf gerapporteerde leeservaring van Krols stuk ('conclusie ontbreekt').

Nu is dit gebruik van *zien* in het patroon *zo te zien* in wezen niet anders dan ook in andere contexten valt waar te nemen: *zien* is, als aanduiding van de kennelijk meest elementaire en als meest fundamentele ervaren visuele waarneming, ook algemeen te gebruiken waar slechts in non-specifieke zin 'waarnemen' of '(op basis van evidentie) vaststellen' aan de or-

⁷ Daarnaast komen uiteraard ook duidelijke gevallen van concrete visuele waarneming voor, zoals (1), of in een beschrijving van drie schilderijen: *In het ene geval houdt ze de appel omhoog, in het andere schilt ze een vrucht en in het derde biedt ze die appel zo te zien aan.*

de is; het is naast de benaming voor visuele waarneming ook het ongemarkeerde geval van de waarnemingswerkwoorden. Zo kan, analoog aan (21), ook heel goed gezegd worden:

- (23) Iedereen kan zien dat het aantal politiek getalenteerden in de aanwezige landelijke, provinciale en gemeentelijke organen opgebruikt is.

Ook hier betekent *zien* niet concreet ‘met de ogen waarnemen’, maar meer algemeen ‘(op basis van evidentie) vaststellen’. Deze constatering maakt het op zich weer mogelijk om het patroon ‘*zo te* + infinitief’ als een enkel patroon met één betekenis te beschrijven, en wel die van evidentialiteit; verschillen als de bovengenoemde vloeien voort uit de combinatie met specifieke werkwoorden, die de betekenis bijdragen die ze ook in andere contexten hebben. Wat we hiermee stellen is dat *zo te V-inf* een ‘constructioneel idioom’ (Jackendoff 1997 en 2002), of kortweg ‘constructie’ is, die als zodanig een evidentieële functie heeft.

Een belangrijke vraag is wat precies het paradigma van werkwoorden is die de open plek voor infinitieven in deze constructie kunnen vullen. Tot nu toe hebben we gezien dat de waarnemingswerkwoorden er in ieder geval toe behoren (met *zien* duidelijk als prototype). Die vormen ook een natuurlijke klasse, zowel naar de betekenis (die goed past bij evidentialiteit), als naar syntactische eigenschappen (bijvoorbeeld als matrixwerkwoorden van *te*-loze infinitiefcomplementen). Toch zijn dit niet de enige werkwoorden die in de onderhavige constructie voorkomen, getuige de volgende resultaten van een zoektocht naar *zo te* gevolgd door woorden eindigend op *n* in *de Volkskrant* 1995:

- (24) De linkerfiguur, een vrouw zo te oordelen, heeft zich omgedraaid en een deel van haar hoofd wordt afgesneden door de lijst. [Over een schilderij.]
(25) Koekjes die geweldig zwaar op de maag liggen, zo te oordelen.
(26) Alleen via dit soort evenementen kun je je produkt promoten. Geld speelde zo te merken geen rol [...]. [Over reclame maken in China.]

Het is duidelijk dat we hier met hetzelfde patroon met dezelfde evidentieële betekenis te maken hebben, en dat het paradigma van infinitieven in dit patroon dus ruimer is dan de waarnemingswerkwoorden; op zijn minst *merken* en *oordelen* horen er ook nog bij – zodat we ook in dit ‘kleine’ geval weer bevestigd zien dat uiteindelijk elk paradigma in elke constructie naast overlap met andere paradigma’s z’n constructiespecifieke bijzonderheden vertoont (Croft 2001 en Verhagen 2009).

5. Een andere *zo-te*-constructie?

De bovengenoemde zoektocht in *de Volkskrant* 1995 leverde (naast uiteraard diverse niet-absolute infinitiefconstructies) nog een ander soort van absolute infinitiefconstructies op:

- (27) Het zou er, zo liet minister van Justitie Winnie Sorgdrager zich dezer dagen in Parijs ontvallen, ‘nogal ongeorganiseerd’ aan toe gaan – met de Franse slag om zo te zeggen.
- (28) Maar niemand heeft iets spannends in te brengen, ze hebben geen enkele passie meer – ze staan zo te zeggen droog [...].
- (29) Wie het eerst op het idee was gekomen viel later niet meer te achterhalen. Het hing, om zo te zeggen, in de lucht.

Deze gevallen komen daarin overeen met *zo te zien* dat ze de elementen *zo te* bevatten, en dat een object bij het werkwoord ontbreekt. Maar de verschillen zijn ook duidelijk. Om te beginnen wat de betekenis betreft: hier hebben we niet met evidentialiteit te maken, maar met een metalinguïstisch commentaar – de aandacht wordt erop gevestigd dat er iets bijzonders aan de hand is met de woordkeuze in de desbetreffende zin: in (27) is dat kennelijk het grappige van de uitdrukking *met de Franse slag* als synoniem voor woorden die in Parijs werden uitgesproken, in (28) het metaforische, en in (29) het clichématige. Wat de uitdrukking, gezien deze functie, natuurlijk wél gemeen heeft met de *zo-te-zien*-familie, is het intersubjectieve karakter ervan: de uitdrukking voegt geen informatie toe over het ‘object van conceptualisering’, maar draagt bij tot de ‘verstandhouding’ tussen spreker/schrijver en hoorder/lezer; alleen betreft die verstandhouding niet de evidentie en mate van zekerheid van het beweerde, maar de eigenschappen van het taalgebruik zelf.

Niet alleen naar de betekenis is deze uitdrukking dus te onderscheiden van de evidentiële *zo-te*-constructie, ook naar de vorm is er een verschil. Anders dan de enkele vermelding in de grote Van Dale suggereert (zie paragraaf 1), komt de *zo-te*-constructie in het feitelijke taalgebruik niet of nauwelijks voor met *om* – in *de Volkskrant* 1995 helemaal niet –, terwijl 8 van de 9 gevallen van *zo te zeggen* in dat corpus juist wel voorafgegaan worden door *om*. Dit laatste beeld wordt overigens wel bevestigd door Van Dale zelf: in verreweg de meeste gevallen waarin *zo te zeggen* in het *Groot woordenboek van de Nederlandse taal* voorkomt, is dat samen met *om*. Tegelijkertijd kunnen we ook hier wel weer vaststellen dat het woordenboek niet heel erg scherp is in het formuleren van de betekenis: onder *zeggen* wordt bij de uitdrukking *om zo te zeggen* als synoniem *zogezegd* vermeld, en daarbij worden achtereenvolgens als betekenissen gegeven: ‘om het zo uit te drukken’, ‘zo goed als’ en ‘in schijn’. Het eerste helpt ons om zo te zeggen niet veel verder, het laatste stemt in ieder geval niet overeen met mijn eigen intuïtie, en het tweede vereist wat mij betreft minstens nader onderzoek.

Of er bij *om zo te zeggen* sprake is van een constructie in de prototypische zin van het woord, lijkt hierbij wel twijfelachtig. Andere werkwoorden dan *zeggen* komen in ieder geval in *de Volkskrant* 1995 niet voor in dit patroon, dus het kent zo te zien geen ‘open plekken’, waarin verschillende elementen (die aan de voorwaarden voldoen) kunnen voorkomen.

6. Conclusie en vragen

Om te beginnen is een belangrijke conclusie dat de notie ‘evidentialiteit’ relevant is voor de semantiek van bepaalde specifieke (klassen van) lexicale elementen, waarnemingswerkwoorden in constructionele idiomen met infinitiefverbindingen in het bijzonder; hetzelfde geldt, meer algemeen, voor het begrip ‘intersubjectiviteit’ voor dit type elementen en verbindingen. Daarvan kunnen ook betekenisbeschrijvingen in woordenboeken profiteren. Wat de woordsoort-status betreft: het inzicht dat we hier te maken hebben met een zelfstandig patroon met een eigen vorm en betekenis, is belangrijker dan het antwoord op de vraag ‘transitief of intransitief?’. Maar voor wie dat wil, kan er wel een antwoord gegeven worden op de vraag waar *zo te zien* en *zo te zeggen* dan in ieder geval het meest op *lijken*. Beide worden impliciet begrepen als enerzijds voor de verantwoording komend van het subject van de waarneming of de taalhandeling, en anderzijds als daarmee commentaar leverend op het object van die waarneming of taaluiting; daarmee hebben ze meer weg van transitief (‘ik zie het zo’, of met een sterkere parallel: de modaal-passieve infinitief-variant: ‘zo is het te zien’) dan van intransitief gebruik (type ‘hij ziet bleek’).

Tegelijk is er duidelijk nog veel meer uit te zoeken, zowel aan de besproken typen uitdrukkingen zelf, als aan de relaties ervan met andere. Wat zijn precies overeenkomsten en verschillen tussen de evidentiële *zo-te*-constructie en het reeds genoemde *te oordelen naar*, maar bijvoorbeeld ook: (*zo*) *op het eerste gezicht/geboor/gevoel*, (*zo*) *op het oog* (en ook *zo op het oor* – vergelijk: *Als we ’s nachts in onze slaapzakken liggen, horen we het diepe gegrom van leeuwen, zo op het oor dichtbij*)? En wat is nu precies de rol van dat *zo* vaak, maar toch ook weer niet altijd, voorkomende *zo* in dit soort uitdrukkingen?

Vergelijkbare vragen laten zich stellen voor syntactische aspecten. Wat is de relatie tussen deze absolute infinitieven en het gebruik als complement of bijwoordelijke bepaling? En wat die tussen *om zo te zeggen* en *om het zo uit te drukken* (mèt pronominaal object) dat Van Dale als betekenis van *zogezegd* geeft, of *om het zo te formuleren*, *om het zo te noemen* en andere?

Kortom, het ziet ernaar uit dat we met de *zo-te*-constructie nog maar het topje van de ijsberg zien wat de rol van evidentialiteit en intersubjectiviteit in het lexicon betreft.

Bibliografie

- Clark, H. (1996). *Using language*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press.
- Cornillie, B. (2009). ‘Evidentiality and epistemic modality. On the close relationship between two different categories’. In: *Functions of Language*, 16, 44-62.
- Croft, W. (2001). *Radical construction grammar. Syntactic theory in typological perspective*. Oxford [etc.]: Oxford University Press. (Oxford linguistics).
- Haeseryn, W. [e.a.] (red.) (1997). *Algemene Nederlandse spraakkunst*. 2^e, geh. herz. dr. Groningen [etc.]: Martinus Nijhoff [etc.]. 2 dln.

- Jackendoff, R. (1997). *The architecture of the language faculty*. Cambridge, MA [etc.]: MIT Press. (Linguistic inquiry monographs 28).
- Jackendoff, R. (2002). *Foundations of language. Brain, meaning, grammar, evolution*. Oxford [etc.]: Oxford University Press.
- Nuyts, J. (2001). *Epistemic modality, language, and conceptualization. A cognitive-pragmatic perspective*. Amsterdam [etc.]: John Benjamins. (Human cognitive processing 5).
- Van Dale (2005): T. den Boon & D. Geeraerts (red.). *Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal*. Cd-rom, versie 1.4, op basis van de 14^e editie. Utrecht [etc.]: Van Dale Lexicografie.
- Verhagen, A. (2002). 'Retorica en cognitie'. In: Th. Janssen (red.). *Taal in gebruik. Een inleiding in de taalwetenschap*. Den Haag: Sdu, 97-110.
- Verhagen, A. (2005). *Constructions of intersubjectivity. Discourse, syntax, and cognition*. Oxford [etc.]: Oxford University Press. (Oxford linguistics).
- Verhagen, A. (2009). 'The conception of constructions as complex signs. Emergence of structure and reduction to usage'. In: *Constructions and Frames, 1*, 119-152.